

Environment and Sustainability (Gujarati)

4300003 -- Winter 2023

Semester 1 Study Material

Detailed Solutions and Explanations

પ્રશ્ન 1(અ) [03 ગુણ]

ઇકોલોજીકલ ફૂટપ્રિન્ટ સમજાવો.

જવાબ:

ઇકોલોજીકલ ફૂટપ્રિન્ટ એ વ્યક્તિઓ, સમૃદ્ધાયો અથવા દેશો દ્વારા પ્રકૃતિ પરની માંગને જૈવિક રીતે ઉત્પાદક જમીન અને પાણીના વિસ્તારના સંદર્ભમાં માપે છે.

કોષ્ટક: ઇકોલોજીકલ ફૂટપ્રિન્ટના ઘટકો

ઘટક	વર્ણન
કાર્બન ફૂટપ્રિન્ટ	CO ₂ ઉત્સર્જન શોષવા માટે જરૂરી જમીન
કૃષિ જમીન	ખોરાક ઉત્પાદન માટે વિસ્તાર
ચરાઈ જમીન	પશુધન માટે વિસ્તાર
વન ઉત્પાદનો	લાકડા અને કાગળ માટે વિસ્તાર
નિર્ભિત જમીન	આધારભૂત સુવિધાઓ અને શહેરી વિસ્તારો

- વૈશ્વિક હેક્ટર: માપન માટે માનક એકમ
- ઓવરશૂઝ: જથ્થારે ફૂટપ્રિન્ટ બાયોકેપેસિટી કરતાં વધે
- ટકાઉપણું: વપરાશ અને પુનઃઉત્પાદન વર્ચ્યે સંતુલન

મેમરી ટ્રીક: "CGFBB" - Carbon, Cropland, Grazing, Forest, Built-up

પ્રશ્ન 1(બ) [04 ગુણ]

એલ્ટોનિયન પિરામિડ સમજાવો.

જવાબ:

એલ્ટોનિયન પિરામિડ (સંખ્યાનો પિરામિડ) ઇકોસિસ્ટમમાં દરેક પોષક સ્તરે જીવોની સંખ્યા દર્શાવે છે, જે ચાર્સ એલ્ટન દ્વારા પ્રસ્તાવિત કરવામાં આવ્યો હતો.

આકૃતિ:

Tertiary Consumers

({- 10})}

Secondary Consumers

({- 100})}

Primary Consumers

({- 1000})}

Producers

({- 10000})}

કોષ્ટક: પિરામિડના પ્રકારો

પ્રકાર	આધાર	આકાર
સંખ્યા	વ્યક્તિગત ગણતરી	સામાન્ય રીતે સીધો
બાયોમાસ	કુલ વજન	ઉંઘો પણ હોઈ શકે
બેર્જ	બેર્જ પ્રવાહ	હંમેશા સીધો

- પોષક સ્તરો: ખોરાક શુંખલામાં ખોરાકની સ્થિતિ
- 10% નિયમ: માત્ર 10% ઊર્જા આગલા સ્તરે સ્થાનાંતરિત થાય
- અપવાદી: વૃક્ષ ઇકોસિસ્ટમ ઊર્ધ્વો સંખ્યા પિરામિડ દર્શાવે

મેમરી ટ્રીક: "ELTON" - Energy Loss Through Organism Numbers

પ્રશ્ન 1(ક) [07 ગુણ]

ઇકોસિસ્ટમ તેના વર્ગીકરણ અને ઘટક સાથે સમજાવો.

જવાબ:

ઇકોસિસ્ટમ એ પ્રકૃતિની એક કાર્યાત્મક એકમ છે જ્યાં જીવંત સજીવો એકબીજા સાથે અને તેમના ભૌતિક વાતાવરણ સાથે હિયાપ્રતિક્રિયા કરે છે, જેમાં ઊર્જા પ્રવાહ અને પોષક ચક્કા સામેલ છે.

કોષ્ટક: ઇકોસિસ્ટમના ઘટકો

ઘટક	પ્રકાર	ઉદાહરણો
અજૈવિક	નિર્જીવ	હવા, પાણી, માટી, આભોહવા
જૈવિક	સજીવ	છોડ, પ્રાણીઓ, સૂક્ષ્મજીવો
ઉત્પાદકો	સ્વપોષક	લીલા છોડ, શેવાળ
ઉપભોક્તાઓ	પરપોષક	શાકાહારી, માંસાહારી, સર્વાહારી
વિધનકર્તા	પુનર્યક્રીકરણકર્તા	બેકટેરિયા, ફૂગા

ઇકોસિસ્ટમનું વર્ગીકરણ:

કુદરતી ઇકોસિસ્ટમ:

- સ્થલીય: જંગલ, ધાસના મેદાનો, રણ
- જળીય: તાજા પાણી (તળાવ, નદી), દરિયાઈ (મહાસાગર, સમુદ્ર)

કૃત્રિમ ઇકોસિસ્ટમ:

- કૃત્રિમ: પાકના ખેતરો, બગીચાઓ
- શાહેરી: ઉદ્યાનો, કૃત્રિમ તળાવો

આકૃતિ: ઊર્જા પ્રવાહ

flowchart LR

```

A[ ] {-{-}} B[ ]
B {-{-}} C[ ]
C {-{-}} D[ ]
D {-{-}} E[ ]
F[ ] {-{-}} B}
C {-{-}} F}
D {-{-}} F}
E {-{-}} F}

```

- ઊર્જા પ્રવાહ: સૂર્યથી વિધનકર્તા સુધી એક દિશામાં
- પોષક ચક્કા: તત્વોની ચક્કીય હિલચાલ
- ખોરાક શુંખલા: રેખીય ઊર્જા સ્થાનાંતરણ
- ખોરાક જાળ: પરસ્પર જોડાયેલી ખોરાક શુંખલાઓ

મેમરી ટ્રીક: "PEACE" - Producers, Energy, Animals, Cycles, Environment

---

પ્રશ્ન 1(ક અથવા) [07 ગુણ]

નાઈટ્રોજન ચક્ક સમજાવો.

જવાબ:

નાઈટ્રોજન ચક્ક એ બાયોજિયોકેમિકલ ચક્ક છે જે વાતાવરણ, સ્થલીય અને જળીય પ્રણાલીઓમાં ફરતા વખતે નાઈટ્રોજન સંયોજનોને વિવિધ રાસાયનિક સ્વરૂપોમાં રૂપાંતરિત કરે છે.

આકૃતિ: નાઈટ્રોજન ચક્ક

```

flowchart LR
A[N] --> B[NH]
B --> C[NO]
C --> D[NO]
D --> E[NO]
E --> F[NO]
F --> G[NO]
G --> H[NO]
H --> I[NO]
I --> C
J[NO] --> A

```

કોષ્ટક: નાઈટ્રોજન ચક્કાની પ્રક્રિયાઓ

પ્રક્રિયા	રૂપાંતરણ	સળવો
સ્થિરીકરણ	N $\rightarrow$ NH	રાઇઝોબિયમ, એઝોટોબેક્ટર
નાઈટ્રોફિકેશન	NH $\rightarrow$ NO ₂ $\rightarrow$ NO ₃	નાઈટ્રોસોમોનાસ, નાઈટ્રોબેક્ટર
આત્મસાત્કરણ	NO ₂ $\rightarrow$ પ્રોટીન	છોડવા
વિઘટન	પ્રોટીન $\rightarrow$ NH	બેક્ટેરિયા, ફુગ
ડી-નાઈટ્રોફિકેશન	NO ₃ $\rightarrow$ N	અનેરોબિક બેક્ટેરિયા

- જૈવિક સ્થિરીકરણ: કુલ સ્થિરીકરણનો 80%
- ઔદ્યોગિક સ્થિરીકરણ: ખાતર માટે હેબર પ્રક્રિયા
- વીજળી: કુદરતી વાતાવરણીય સ્થિરીકરણ
- પ્રદૂષણ: વધારાના નાઈટ્રોયુટોફિકેશન કારણે

મેમરી ટ્રીક: "FNADD" - Fixation, Nitrification, Assimilation, Decomposition, Denitrification

---

પ્રશ્ન 2(અ) [03 ગુણ]

વેસ્ટ વોટર કવોલિટી પેરામીટરની યાદી બનાવો.

જવાબ:

કોષ્ટક: વેસ્ટ વોટર કવોલિટી પેરામીટર

ભૌતિક	રાસાયણિક	જૈવિક
ટર્બિડિટી	BOD	કોલિફોર્મ ગણતરી
ર્ંગ	COD	પેથોજેનિક બેક્ટેરિયા
ગંધ	pH	શેવાળ
તાપમાન	DO	વાયરસ
કુલ ઘન પદાર્થો	અમોનિયા	પ્રોટોઝોઆ

- પ્રાથમિક પેરામીટર: BOD, COD, pH, સસ્પેન્ડેડ સોલિડ્સ
- ગૌણ પેરામીટર: ભારે ધાતુઓ, પોષક તત્ત્વો
- સૂચક સળવો: મળના દૂષણ માટે E.coli

મેમરી ટ્રીક: "PCB" - Physical, Chemical, Biological parameters

---

પ્રશ્ન 2(બ) [04 ગુણ]

ઈ-કચરાનું વર્ગીકરણ અને અસરો સમજાવો.

જવાબ:

ઈલેક્ટ્રોનિક કચરો (ઈ-વેસ્ટ) એ હાનિકારક સામગ્રી ધરાવતા છોડી દેવાયેલા વિદ્યુત અને ઈલેક્ટ્રોનિક સાધનોનો સંદર્ભ આપે છે.

કોષ્ટક: ઈ-વેસ્ટ વર્ગીકરણ

કેટેગરી	ઉદાહરણો	હાનિકારક સામગ્રી
મોટા ઉપકરણો	રેફિજરેટર, વોલિંગ મશીન	CFCs, ભારે ધાતુઓ
નાના ઉપકરણો	માઇકોવેવ, ટોસ્ટર	લીડ, મકર્યુરી
IT સાધનો	કમ્પ્યુટર, પ્રિન્ટર	ડેડમિયમ, કોમિયમ
ટેલિકોમ સાધનો	મોબાઈલ ફોન, કેબલ	બેરિલિયમ, ફ્લેમ રિટાઇન્ટ
કંગ્યુમર ઈલેક્ટ્રોનિક્સ	ટીવી, રેડિયો	પોલિવિનાઈલ કલોરાઈડ (PVC)

ઈ-વેસ્ટની અસરો:

- પર્યાવરણીય: માટી અને પાણીનું પ્રદૂષણ, હવાનું દૂષણ
  - આરોગ્ય: કેન્સર, ન્યુરોલોજિકલ વિકાર, શ્વસન સમસ્યાઓ
  - સંસાધન ક્ષય: સોના, ચાંદી જેવી મૂલ્યવાન ધાતુઓનું નુકસાન
  - છક્કાસિસ્ટમ નુકસાન: ખોરાક શુખલામાં બાયોઅન્ક્યુમ્યુલશન

મેમરી ટ્રૈક: "LSITC" - Large, Small, IT, Telecom, Consumer electronics

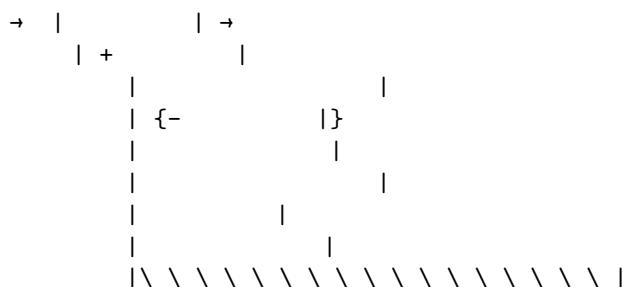
પ્રશ્ન 2(ક) [07 ગુણ]

ઇલેક્ટ્રોસ્ટેટિક પ્રીસીપીટેર સમજાવો.

ଜୀବାଖ୍ୟାନ

ઇલેક્ટ્રોસ્ટેટિક પ્રીસીપીટેટર (ESP) એ હવા પ્રદૂષણ નિયંત્રણ ઉપકરણ છે જે વિદ્યુત ચાર્જનો ઉપયોગ કરીને ઔદ્યોગિક ગેસ પ્રવાહમાંથી કણોનો દ્વય દૂર કરે છે.

આફ્ટિઃ ESP કામગીરી

કોષ્ટક; ESP ઘટકો અને કાર્યો

ઘટક	કાર્ય	સામગ્રી
ડિસચાર્જ ઇલેક્ટ્રોડ	કોરોના ડિસચાર્જ બનાવે	ટંગસ્ટન વાયર
કલેક્શન પ્લેટ	ચાર્જ કરેલા કાળોને આકર્ષ્ય	સ્ટીલ પ્લેટ્સ
હાઈ વોલ્ટેજ સપ્લાઇ	30-100 KV DC પ્રદાન કરે	ટ્રાન્સફોર્મર-રેકિટફાયર
રેપર સિસ્ટમ	એકનિત ધૂળ દૂર કરે	ચાંપિક વાઈભેટર
હોપર	પડેલા કણો એકનિત કરે	સ્ટીલ કન્ટેનર

કામકાજનો સિદ્ધાંત:

1. આયનીકરણ: હાઈ વોલટેજ કોરોના ડિસચાર્જ બનાવે
  2. ચાર્જિંગ: કણો નકારાત્મક ચાર્જ મેળવે
  3. કલેક્શન: ચાર્જ કરેલા કણો સકારાત્મક પ્લેટસ તરફ જાય
  4. દૂર કરવું: રેપિંગ એક્સિટ ધૂળને છઠી કરે

૩૫

- पावर प्लान्ट्स: कोलसाथी यालता बोर्डलर
  - सिमेन्ट उद्योग: भहाना गेस सफाई
  - स्टील उद्योग: ब्लास्ट फर्नेस गेस
  - क्रेमिकल प्लान्ट्स: प्रोसेस गेस इटमेंट

કાયદાઓ

- ઉચ્ચ કાર્યક્ષમતા: બારીક કણો માટે 99%+ દૂર કરવું
  - ઓફિન પ્રેશર ડ્રોપ: ઊર્જા કાર્યક્ષમ કામગીરી
  - ઉચ્ચ તપામાન સંભાળ: 400°C સધી

પ્રશ્ન 2(અ અથવા) [03 ગુણ]

સમજાવો (1) BOD (2) COD

જવાબ:

કોષ્ટક: BOD vs COD

પેરામીટર	BOD	COD
પૂરું નામ	બાયોકેમિકલ ઓક્સિજન ડિમાન્ડ	કેમિકલ ઓક્સિજન ડિમાન્ડ
પદ્ધતિ	જૈવિક ઓક્સિડેશન	રાસાયણિક ઓક્સિડેશન
સમય	20°C પર 5 દિવસ	2-3 કલાક
ઓક્સિડાઇઝિંગ એજન્ટ	સૂક્ષ્મજીવો	પોટેશિયમ ડાઈકોમેટ

(1) BOD (બાયોકેમિકલ ઓક્સિજન ડિમાન્ડ):

- વ્યાખ્યા: કાર્બનિક પદાર્થને વિઘટન કરવા માટે સૂક્ષ્મજીવો દ્વારા જરૂરી ઓક્સિજન
- પ્રમાણભૂત પરિસ્થિતિઓ: 5 દિવસ, 20°C, અંધકારની સ્થિતિ
- એકમો: mg/L અથવા ppm

(2) COD (કેમિકલ ઓક્સિજન ડિમાન્ડ):

- વ્યાખ્યા: કાર્બનિક પદાર્થને રાસાયણિક રીતે ઓક્સિડાઇઝ કરવા માટે ઓક્સિજન સમકક્ષ
- ઓક્સિડાઇઝિંગ એજન્ટ: અમ્લીય માધ્યમમાં $\text{K}_2\text{Cr}_2\text{O}_7$
- BOD કરતાં ઊંચું: બિન-બાયોડિગેનિલ સંયોજનો સામેલ

મેમરી ટ્રીક: "BTCO" - Biological Time, Chemical Oxidation

પ્રશ્ન 2(બ અથવા) [04 ગુણ]

ઇ-કચરાનું રિસાયકલ સમજાવો.

જવાબ:

ઇ-વેસ્ટ રિસાયકલિંગ એ હાનિકારક પદાર્થોના સુરક્ષિત નિકાલ સાથે ઇલેક્ટ્રોનિક કચરામાંથી મૂલ્યવાન સામગ્રી પુનઃપ્રાપ્ત કરવાની પ્રક્રિયા છે.

કોષ્ટક: ઇ-વેસ્ટ રિસાયકલિંગ પ્રક્રિયા

તબક્કો	પ્રક્રિયા	પુનઃપ્રાપ્તિ
કલેક્શન	ઘરો, ઓફિસોમાંથી એક્ટ્રીકરણ	સંપૂર્ણ ઉપકરણો
ડિસમેન્ટલિંગ	ઘટકોનું મેન્ચ્યુઅલ વિભાજન	પ્લાસ્ટિક, ધાતુઓ, સર્કિટ બોર્ડ
શ્રેડિંગ	ચાંત્રિક કદ ઘટાડો	મિશ્ર સામગ્રી પ્રવાહ
વિભાજન	ચુંબકીય, ધનતાા, ઓપ્ટિકલ સોલ્ટિંગ	ફેરસ, નોન-ફેરસ ધાતુઓ
શુદ્ધિકરણ	રાસાયણિક પ્રક્રિયા	શુદ્ધ ધાતુઓ (Au, Ag, Cu, Pd)

રિસાયકલિંગ પદ્ધતિઓ:

- ચાંત્રિક: ભૌતિક વિભાજન અને કદ ઘટાડો
- પાયરોમેટલર્જી: ઉચ્ચ તાપમાન ધાતુ પુનઃપ્રાપ્તિ
- હાઇડ્રોમેટલર્જી: રાસાયણિક લીચિંગ પ્રક્રિયાઓ
- બાયોટેકનોલોજી: સૂક્ષ્મજીવીય ધાતુ નિષ્કર્ષણ

ફાયદાઓ:

- સંસાધન સંરક્ષણ: કિમતી ધાતુઓની પુનઃપ્રાપ્તિ
- પર્યાવરણ સંરક્ષણ: મારી અને પાણીનું દૂષણ અટકાવે
- આર્થિક મૂલ્ય: નોકરીઓ સર્જન અને આવક ઉત્પાદન
- ઉર્જા બચત: પ્રાથમિક ઉત્પાદન કરતાં ઓછી ઉર્જા

મેમરી ટ્રીક: "CDSPR" - Collection, Dismantling, Shredding, Separation, Refining

---

પ્રશ્ન 2(ક અથવા) [07 ગુણ]

પ્રદૂષણ અને તેના સ્તોતને વ્યાખ્યાયિત કરો. પ્રદૂષકોનું વર્ગીકરણ સમજાવો.

જવાબ:

વ્યાખ્યા: પ્રદૂષણ એ પર્યાવરણમાં હાનિકારક પદાર્થો અથવા ઊર્જાનો પ્રવેશ છે, જે હવા, પાણી, મારી અથવા સજીવોમાં પ્રતિકૂળ ફેરફારોનું કારણ બને છે.

કોષ્ક: પ્રદૂષણના સ્તોતો

સ્તોત્ર પ્રકાર	ઉદાહરણો	બહાર પાડવામાં આવતા પ્રદૂષકો
પોઇન્ટ સોર્સ	ઔદ્યોગિક ચીમની, ગટર આઉટફોલ	ચોક્કસ સ્થાન ડિસચાર્જ
નોન-પોઇન્ટ સોર્સ	કૃષિ રનઅઓફ, શહેરી વરસાદી પાણી	ફેલાયેલા વિસ્તારનું પ્રદૂષણ
મોબાઈલ સોર્સ	વાહનો, જહાજો, વિમાનો	એક્ઝોસ્ટ એમિશન
સ્ટેશનરી સોર્સ	પાવર પ્લાન્ટ, ફેક્ટરીઓ	સ્ટેક એમિશન

પ્રદૂષકોનું વર્ગીકરણ:

1. પ્રકૃતિ અનુસાર:

કોષ્ક: પ્રકૃતિ અનુસાર પ્રદૂષક વર્ગીકરણ

પ્રકાર	લાક્ષણિકતાઓ	ઉદાહરણો
બાયોડિગ્રેડેબલ	કુદરતી રીતે વિઘટિત થાય	કાર્બનિક કચરો, ગટરનું પાણી
નોન-બાયોડિગ્રેડેબલ	પર્યાવરણમાં ટકી રહે	પ્લાસ્ટિક, ભારે ધાતુઓ
ધીમે વિઘટિત થતા	વર્ષો સુધી વિઘટિત થાય	જંતુનાશકો, કિરણોત્સર્ગી સામગ્રી

2. સ્વરૂપ અનુસાર:

- પ્રાથમિક: સીધા ઉત્સર્જિત (SO₂, CO, કણો)
- ગૌણ: પ્રતિક્રિયાઓ દ્વારા રચાય (O₃, અમ્લ વરસાદ, ધૂમમસ)

3. સ્તોત અનુસાર:

- કુદરતી: જીવાણામુખી વિસ્કોટ, જંગલની આગ
- માનવજન્ય: માનવ પ્રવૃત્તિઓ, ઔદ્યોગિક પ્રક્રિયાઓ

આકૃતિ: પ્રદૂષણ વર્ગીકરણ

Mermaid Diagram (Code)

```
{Shaded}
{Highlighting} []
graph TD
    A[ ] --{-{-}}{} B[ ]
    A --{-{-}}{} C[ ]
    A --{-{-}}{} D[ ]
    B --{-{-}}{} E[ ]
    B --{-{-}}{} F[ {-} ]
    C --{-{-}}{} G[ ]
    C --{-{-}}{} H[ ]
    D --{-{-}}{} I[ ]
    D --{-{-}}{} J[ ]
{Highlighting}
{Shaded}
```

પ્રદૂષણની અસરો:

- પર્યાવરણીય: ઇકોસિસ્ટમ વિકષેપ, પ્રજાતિઓનું લુપ્ત થવું
- આરોગ્ય: શ્વસન રોગો, કેન્સર, આનુવંશિક વિકાર
- આર્થિક: આરોગ્ય સંભાળના ખર્ચ, ઘટતી ઉત્પાદકતા
- સામાજિક: જીવનની ગુણવત્તામાં ઘટાડો

મેમરી ટ્રીક: "BNS-PFC" - Biodegradable, Non-biodegradable, Slowly degradable - Primary, Form, Classification

પ્રશ્ન 3(અ) [03 ગુણ]

સૌર કોષની કામગીરી જણાવો.

જવાબ:

સૌર કોષ અર્ધવાહક સામગ્રીનો ઉપયોગ કરીને ફોટોવોલ્ટેઇક અસર દ્વારા પ્રકાશ ઊર્જાને સીધી વિદ્યુત ઊર્જામાં રૂપાંતરિત કરે છે.

કોષક: સૌર કોષની કામગીરી પ્રક્રિયા

પગલું	પ્રક્રિયા	પરિણામ
ફોટોન શોખણા	પ્રકાશ અર્ધવાહક પર પડે	ઇલેક્ટ્રોન ઉત્તેજના
ઇલેક્ટ્રોન-હોલ ઉત્પાદન	ઊર્જા બોન્ડ તોડે	મુક્ત ચાર્જ વાહકો
ચાર્જ વિભાજન	આંતરિક વિદ્યુત ક્ષેત્ર	ઇલેક્ટ્રોન એ-બાજુ, હોલ પ-બાજુ
કરંટ કલેક્શન	બાહ્ય સર્કિટ જોડાણ	વિદ્યુત પ્રવાહ

- p-n જંક્શન: આંતરિક વિદ્યુત ક્ષેત્ર બનાવે
- ડિપ્લેશન રીજન: ચાર્જ વિભાજન સાથેનો વિસ્તાર
- બાહ્ય લોડ: વિદ્યુત સર્કિટ પૂર્ણ કરે

મેમરી ટ્રીક: "PECS" - Photon, Electron, Charge, Separation

પ્રશ્ન 3(બ) [04 ગુણ]

આડી ધરી અને ઉભી ધરી વિન્ડ મિલ્સ વચ્ચેની સરખામણી આપો.

જવાબ:

કોષક: HAWT vs VAWT સરખામણી

પેરામીટર	આડી ધરી (HAWT)	ઉભી ધરી (VAWT)
બ્લેડ અભિગમ	આડા ભ્રમણ	ઉભા ભ્રમણ
પવનની દિશા	પવનનો સામનો કરવો જોઈએ	કોઈપણ દિશાથી સ્વીકારે
કાર્યક્ષમતા	ઉંચી (35-45%)	નીચી (20-35%)
ઉંચાઈ	ટાવર પર માઉન્ટ, ઉંચું	જમીન સ્તરે સ્થાપના
જાળવણી	મુશ્કેલ, ઉંચી ઉંચાઈ	સરળ, જમીન સુલભ
અવાજ	મદ્યમ	ઓછી
કિંમત	પ્રારંભિક ઉંચી	ઓછી સ્થાપના
પાવર આઉટપુટ	મોટા પાયે ઉંચું	નાના પાયે ચોગ્ય

ફાયદાઓ: HAWT: ઉંચી કાર્યક્ષમતા, સાબિત ટેકનોલોજી, બહેતર પાવર-ટુ-વેર્ટ રેશિયો VAWT: સર્વદિશીય, સરળ જાળવણી, શાંત કામગીરી, શહેરી મિત્ર

ઉપયોગો: HAWT: મોટા વિન્ડ ફાર્મ, યુટિલિટી-સ્કેલ પાવર જનરેશન VAWT: શહેરી વિસ્તારો, નાના પાયાના ઉપયોગો, વિતરિત જનરેશન

મેમરી ટ્રીક: "HEAVEN" - Height, Efficiency, Accessibility, Versatility, Economics, Noise

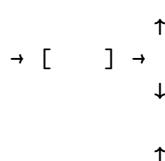
પ્રશ્ન 3(ક) [07 ગુણ]

બાયોગેસ પ્લાન્ટનું બાંધકામ અને કાર્ય આફ્ક્ષતી સાથે સમજાવો.

જવાબ:

બાયોગેસ પ્લાન્ટ મેથેનોજેનિક બેક્ટેરિયા દ્વારા કાર્બનિક કચરા સામગ્રીના એનેરોબિક પાચન દ્વારા મેથેન-સમૃદ્ધ ગેસ ઉત્પન્ન કરે છે.

આફ્ક્ષતી: બાયોગેસ પ્લાન્ટ

કોષ્ટક: બાયોગેસ પ્લાન્ટના ઘટકો

ઘટક	કાર્ય	સામગ્રી
ડાયજેસ્ટર	એનેરોબિક ફર્મન્ટેશન ચેમ્બર	કોકીટ/સ્ટીલ
ગેસ હોલ્ડર	ગેસ સ્ટોરેજ અને પ્રેશર રેગ્યુલેશન	સ્ટીલ/પ્લાસ્ટિક
ઇનલેટ ચેમ્બર	ફીડ સામગ્રી પ્રવેશ	ચણતર
આઉટલેટ ચેમ્બર	સ્લરી ડિસચાર્જ	ચણતર
મિક્રિસ્ટંગ ટેન્ક	કાચી સામગ્રી તૈયારી	કોકીટ

બાંધકામની વિગતો:

ભૂગર્ભ ડાયજેસ્ટર:

- આકાર: બેલનાકાર અથવા ગુંબજ આકાર
- ક્ષમતા: ધરેલું પ્લાન્ટ માટે 10-100 m³
- દિવાલની જાડાઈ: 10-15 સેમી કોકીટ
- ઇન્સ્યુલેશન: ગરમીનું નુકસાન અટકાવે

કામકાળી પ્રક્રિયા:

કોષ્ટક: બાયોગેસ ઉત્પાદનના તબક્કાઓ

તબક્કો	પ્રક્રિયા	અવધિ	ઉત્પાદનો
હાઇડ્રોલિસિસ	મોટા અણુઓનું વિભાજન	1-3 દિવસ	સાદી શર્કરા, એમિનો એસિડ
એસિડોજેનેસિસ	એસિડ રચના	3-7 દિવસ	કાર્બનિક એસિડ, આલ્કોહોલ
મેથેનોજેનેસિસ	મેથેન ઉત્પાદન	15-30 દિવસ	CH ₄ (60%), CO ₂ (40%)

ઓપરેટિંગ પરિસ્થિતિઓ:

- તાપમાન: 30-40°C (મેસોફિલિક)
- pH: 6.8-7.2 (નાન્ય)
- C:N રેશિયો: 25-30:1 શ્રેષ્ઠ
- રિટેન્શન ટાઈમ: 20-30 દિવસ

ઉપયોગો:

- રસોઈ: સ્વરચ્છ બર્નિંગ ઇંધન
- લાઈટિંગ: ગેસ લેમ્પ
- હીટિંગ: સ્પેસ અને વોટર હીટિંગ
- વિજળી: જનરેટર સેટ

ફાયદાઓ:

- નવીકરણીય ઊર્જા: ટકાઉ ઇંધન સ્ત્રોત
- કચરા વ્યવસ્થાપન: કાર્બનિક કચરાનો નિકાલ
- ખાતર ઉત્પાદન: પોષક તત્વોથી ભરપૂર સ્લરી
- પર્યાવરણીય ફાયદાઓ: ગ્રીનહાઉસ ગેસ ઘટાડે

મેમરી ટ્રીક: "BIGHM" - Biological, Input, Gas, Holder, Methane

પ્રશ્ન 3(અ અથવા) [03 ગુણ]

ફ્લેટ પ્લેટ કલેક્ટરના ફાયદાઓની યાદી બનાવો.

જવાબ:

કોષ્ટક: ફ્લેટ પ્લેટ કલેક્ટરના ફાયદાઓ

કેટેગરી	ફાયદાઓ
તકનીકી	સાદી ડિજાઈન, કોઈ હિલતા ભાગો નથી, ઓછી જાળવણી
આર્થિક	ઓછી કિંમત, મોટા પાયે ઉત્પાદન શક્ય
ઓપરેશનલ	વેરવિભેર પ્રકાશ સાથે કામ કરે, સીધા અને પરોક્ષ બંને રેડિએશન સંભાળે
ટકાઉપણું	લાંબું જીવન (15-20 વર્ષ), હવામાન પ્રતિરોધક
વર્સાટિલિટી	બહુવિધ ઉપયોગો, મોડ્યુલર ઇન્સ્ટોલેશન

મુખ્ય ફાયદાઓ:

- વિશ્વસનીયતા: જટિલ મિકેનિકિઝ અથવા નિયંત્રણોની જરૂર નથી
- કાર્યક્ષમતા: શ્રેષ્ઠ પરિસ્થિતિઓમાં 40-60% થર્મલ કાર્યક્ષમતા
- ઇન્સ્ટોલેશન: છત અથવા જમીન પર સરળ માઉન્ટિંગ

મેમરી ટ્રીક: "TEODV" - Technical, Economic, Operational, Durability, Versatility

---

પ્રશ્ન 3(બ) અથવા) [04 ગુણ]

પવન ચકડી ક્ષેત્ર શું છે? તેના ફાયદાઓની ચાદી આપો.

જવાબ:

વ્યાખ્યા: વિન્ડ ફાર્મ એ વ્યાવસાયિક વિજળી ઉત્પાદન માટે એક જ સ્થાપિત વિન્ડ ટર્બાઇનનું જૂથ છે, જે ટ્રાન્સમિશન લાઇન દ્વારા વિદ્યુત ગ્રિડ સાથે જોડાયેલ હોય છે.

કોષ્ટક: વિન્ડ ફાર્મના ફાયદાઓ

કેટેગરી	ફાયદાઓ
પર્યાવરણીય	સ્વરચ્છ ઊર્જા, શૂન્ય ઉત્સર્જન, કાર્બન ફૂટપ્રિન્ટ ઘટાડે
આર્થિક	નોકરીઓ સર્જન, ઓછા ઓપરેટિંગ ખર્ચ, જમીન માલિકો માટે આવક
તકનીકી	સ્કેલેબલ ક્ષમતા, ગ્રિડ સ્થિરતા, ઊર્જા સ્વતંત્રતા
સામાજિક	ગ્રામીણ વિકાસ, સમૃદ્ધાયિક ફાયદાઓ, શૈક્ષણિક તકો

વિશિષ્ટ ફાયદાઓ:

- જમીનના ઉપયોગની કાર્યક્ષમતા: ટર્બાઇન વચ્ચે ખેતી ચાલુ રાખી શકાય
- જડપી ઇન્સ્ટોલેશન: પરંપરાગત પાવર પ્લાન્ટ કરતાં જડપી
- અનુમાનિત કિંમતો: નિયોજિત ઇંધન કિંમત (પવન મફત છે)
- મૌજુલુર વિસ્તરણ: ક્ષમતા કમશ: વધારી શકાય

ઉપયોગો:

- ઓનશોર: જમીન આધારિત ઇન્સ્ટોલેશન
- ઓફશોર: વધુ પવનની જડપ માટે સમૃદ્ધ આધારિત
- વિતરિત: નાના પાયાના સમૃદ્ધાયિક પ્રોજેક્ટ્સ

મેમરી ટ્રીક: "ECTS" - Environmental, Economic, Technical, Social benefits

---

પ્રશ્ન 3(ક) અથવા) [07 ગુણ]

ટૂકમાં સમજાવો (1) ભૂઉષ્મીય ઊર્જા (2) ભરતી ઊર્જા

જવાબ:

(1) ભૂઉષ્મીય ઊર્જા:

ભૂઉષ્મીય ઊર્જા વિજળી ઉત્પાદન અને સીધા હીટિંગ ઉપયોગો માટે પૃથ્વીના આંતરિક ગરમીનો ઉપયોગ કરે છે.

કોષ્ટક: ભૂઉષ્મીય ઊર્જા સિસ્ટમ

પ્રકાર	તાપમાન	ઉપયોગો
ઉચ્ચ તાપમાન	>150°C	વિજળી ઉત્પાદન
મધ્યમ તાપમાન	90-150°C	સીધું હીટિંગ, ફૂલિંગ
નીચા તાપમાન	<90°C	હીટ પંપ, ક્રષિ

કાર્યસ્થિદ્ધાંત:

- ગરમીનો સ્ત્રોત: પૃથ્વીના કોરમાં કિરણોત્સર્જી ક્ષય
- નિષ્કર્ષણ: ગરમ પાણી/વરાળ મેળવવા માટે ફૂલ્વા ખોદવા
- ઝુપાંતરણ: વરાળ વિજળી માટે ટર્બાઇન ચલાવે
- રો-ઇન્જેક્શન: પાણી રિઝવર્સમાં પાછું મોકલવું

(2) ભરતી ઊર્જા:

ભરતી ઊર્જા અનુમાનિત ભરતીની હિલચાલનો ઉપયોગ કરીને સમૃદ્ધી ભરતીની ગતિશીલ અને સ્થિતિશીલ ઊર્જાને વિજળીમાં ઝુપાંતરિત કરે છે.

કોષ્ટક: ભરતી ઊર્જા તકનીકો

તકનીક	સિદ્ધાંત	ઇન્સ્ટોલેશન
ટાઇડલ વેરેજ	ભરતીની શ્રેણીની સ્થિતિશીલ ઊર્જા	નદીમુખ પર ડેમ
ટાઇડલ સ્ટ્રીમ	ભરતીના પ્રવાહની ગતિશીલ ઊર્જા	પાણીની અંદર ટબ્બાઇન
ટાઇડલ લેગ્નુન	કૃત્રિમ બંધ વિસ્તાર	બ્રેકવોટર બાંધકામ

ફાયદાઓ: ભૂઉષ્મિયઃ બેઝલોડ પાવર, ઓછા ઉત્સર્જન, નાનું ફૂટપ્રિન્ટ, વિશ્વસનીય ભરતીઃ અનુમાનિત, ઉચ્ચ ઊર્જા ધનતા, લાંબું જીવનકાળ, ઈંધન ખર્ચ નહીં

પડકારો: ભૂઉષ્મિયઃ સ્થાન વિશિષ્ટ, ઉચ્ચ પ્રારંભિક કિંમત, પ્રેરિત ભૂકુપ ભરતીઃ ઉચ્ચ મૂડી ખર્ચ, પર્યાવરણીય અસર, મર્યાદિત સ્થાનો

મેમરી ટ્રીક: "GT-POWER" - Geothermal Temperature, Tidal Predictable Ocean Water Energy Resource

પ્રશ્ન 4(અ) [03 ગુણ]

નવીનીકરણીય ઊર્જાની જરૂરિયાત વ્યાખ્યાપિત કરો

જવાબ:

કોષ્ટક: નવીનીકરણીય ઊર્જાની જરૂરિયાત

ચાલક	કારણો
પર્યાવરણીય	આબોહવા પરિવર્તન ઘટાડો, પ્રદૂષણ ઘટાડો
આર્થિક	ઊર્જા સુરક્ષા, કિંમત સ્થિરતા, નોકરીઓ સર્જન
તકનીકી	અવશેષ ઇંદ્રાળોનો ક્ષય, તકનીકી પ્રગતિ
સામાજિક	ગ્રામીણ વિકાસ, આરોગ્યને ફાયદાઓ, ઊર્જા પહોંચ

મુખ્ય જરૂરિયાતો:

- આબોહવા પ્રતિબદ્ધતાઓ: પેરિસ એગ્રીમેન્ટ લક્ષ્યો પૂરા કરવા
- ઊર્જા સ્વતંત્રતા: આયાત નિર્ભરતા ઘટાડવી
- કાઉ વિકાસ: લાંબાગાળાની ઊર્જા સુરક્ષા

મેમરી ટ્રીક: "EETS" - Environmental, Economic, Technical, Social needs

પ્રશ્ન 4(બ) [04 ગુણ]

ઓઝોન સ્તરના અવક્ષયને સમજાવો.

જવાબ:

ઓઝોન સ્તરનો અવક્ષય માનવ નિર્મિત રસાયણો, ખાસ કરીને કલોરોફ્લોરોકાર્બન (CFCs) ને કારણે સ્ટ્રેટોસ્ફિયરમાં ઓઝોન સાંદ્રતાનો ઘટાડો છે.

કોષ્ટક: ઓઝોન અવક્ષય પ્રક્રિયા

તબક્કો	પ્રક્રિયા	રાસાયણિક પ્રતિક્રિયા
CFC મુક્તિ	ઔદ્યોગિક ઉત્સર્જન	CFCs સ્ટ્રેટોસ્ફિયરમાં ઉગે
UV વિભાજન	ફોટોડિસોસિઅેશન	CFC + UV $\rightarrow$ Cl + અન્ય ઉત્પાદનો
ઓઝોન વિનાશ	કેટેલિટિક ચક	Cl + O $\rightarrow$ ClO + O
શુંખલા પ્રતિક્રિયા	સતત પ્રક્રિયા	ClO + O $\rightarrow$ Cl + O

કારણો:

- પ્રાથમિક: CFCs, હેલો-ન્સ, મેથાઈલ બ્રોમાઈડ
- ગૌણ: HCFCs, નાઈટ્રોસ ઓક્સાઈડ, કાર્બન ટ્રેકલોરાઈડ

અસરો:

- વધેલ UV-B રેડિએશન: ત્વચા કેન્સર, મોતિયો
- પર્યાવરણીય અસર: પાકની ઉપજ ઘટાડો, દરિયાઈ ઇકોસિસ્ટમ નુકસાન
- આબોહવા અસરો: બદલાયેલ વાતાવરણીય પરિભ્રમણ

ઉકેલો:

- મોટ્રીલ પ્રોટોકોલ: આંતરરાષ્ટ્રીય એગ્રીમેન્ટ (1987)

- CFC ફેઝ-આઉટ: ઓર્ગેનિક ક્રોકલી વિકલ્પો સાથે બદલવું
  - HCFC સંકમણ: અસ્થાયી વિકલ્પો તબક્કાવાર બંધ
- મેમરી ટ્રીક: "CURE" - CFCs, UV, Reactions, Effects
-

પ્રશ્ન 4(ક) [07 ગુણ]

સમજાવો: (1) ગ્રીનહાઉસ અસર (2) આબોહવા પરિવર્તન વ્યવસ્થાપન

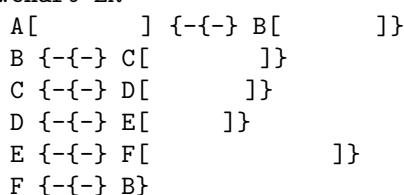
જવાબ:

(1) ગ્રીનહાઉસ અસર:

કુદરતી પ્રક્રિયા જ્યાં ચોક્કસ વાતાવરણીય ગેસો સૂર્યથી ગરમીને ફ્સાવે છે, જીવન માટે યોગ્ય પૃથ્વીનું તાપમાન જાળવે છે.

આફ્ટિસ: ગ્રીનહાઉસ અસર

flowchart LR

કોષ્ટક: ગ્રીનહાઉસ ગેસો

ગેસ	સ્ત્રોતો	યોગદાન	જીવનકાળ
CO ₂	અવશેષ ઇંદ્ઘાસ, વનનાશ	76%	300-1000 વર્ષ
CH ₄	કૃષિ, લેન્ડફિલ	16%	12 વર્ષ
N ₂ O	ખાતર, દહીન	6%	120 વર્ષ
F-ગેસો	ઔદ્યોગિક પ્રક્રિયાઓ	2%	વિવિધ

વધેલી ગ્રીનહાઉસ અસર:

- કારણ: માનવ પ્રવૃત્તિઓથી વધેલ �GHG સંદ્રભી
- પરિણામ: વૈશ્વિક તાપમાન વધારો, આબોહવા પરિવર્તન
- ફીડબેક લૂપ્સ: ગરમ થવાની અસરોને વધારે

(2) આબોહવા પરિવર્તન વ્યવસ્થાપન:

શમન અને અનુકૂલન વ્યૂહરચના દ્વારા આબોહવા પરિવર્તનને સંબોધવા માટે વ્યાપક અભિગમ.

કોષ્ટક: આબોહવા પરિવર્તન વ્યવસ્થાપન વ્યૂહરચનાઓ

વ્યૂહરચના	અભિગમ	ઉદાહરણો
શમન	GHG ઉત્સર્જન ઘટાડો	નવીકરણીય ઊર્જા, ઊર્જા કાર્યક્ષમતા
અનુકૂલન	આબોહવા અસરોને સમાયોજન	સીલોલ, દુષ્કાળ પ્રતિરોધી પાકો
ટેકનોલોજી	નવાચાર ઉકેલો	કાર્બન કેપ્ચર, સ્માર્ટ ગ્રિડ
નીતિ	નિયમનકારી ફેરમવર્ક	કાર્બન પ્રાઇસિંગ, ઉત્સર્જન ધોરણો
અંતરરાષ્ટ્રીય	વૈશ્વિક સહયોગ	પેરિસ એગ્રીમેન્ટ, આબોહવા ફાઈનાન્સ

શમન પગલાં:

- ઊર્જા ક્ષેત્ર: નવીકરણીય ઊર્જા જમાવટ, કાર્યક્ષમતા સુધારા
- પરિવહન: ઇલેક્ટ્રિક વાહનો, સાર્વજનિક પરિવહન, બાયોફ્યુઅલ
- ઉદ્યોગ: પ્રક્રિયા ઓપ્રિટાઇઝરેશન, લો-કાર્બન ટેકનોલોજી
- ઇમારતો: ગ્રીન કન્સ્ટક્શન, સ્માર્ટ સિસ્ટમ
- કૃષિ: ટકાઉ પ્રથાઓ, ઘટાડેલ ઉત્સર્જન

અનુકૂલન પગલાં:

- ઇન્ફારેડ્સ્ક્રીપ્ટર: આબોહવા-પ્રત્યાસ્થ ડિઝાઇન, પૂર સંરક્ષણ
- ઇક્સિસ્ટ્રમ: સંરક્ષણ, પૂનઃસ્થાપન, કોરિડોર
- પાણીના સંસાધનો: કાર્યક્ષમ ઉપયોગ, સંગ્રહ, ગુણવત્તા વ્યવસ્થાપન
- આરોગ્ય: રોગ સર્વેલન્સ, ગરમીની લહેર તૈયારી

વ्यवस्थापन क्षेत्रक:

- મूल्यांकन: आबोहवा जोखम अने नबળाई विश्लेषण
- आयोजन: एकीकृत व्युहरचना अने कार्य योजनाओ
- अमलकरण: प्रोजेक्ट अमल अने मोनिटरिंग
- मूल्यांकन: प्रदर्शन मूल्यांकन अने गोठवाण

મेमरी ट्रीक: "GEMMA" - Gases, Enhanced, Mitigation, Management, Adaptation

प्रश्न 4(अ अथवा) [03 गुण]

आबोहवा परिवर्तनने असर करता परिवलोनी चर्चा करो.

जवाब:

कोष्ठक: आबोहवा परिवर्तन परिवलो

परिवल प्रकार	उदाहरण	असर
कुटरती	सौर वैश्वेशन, ज्वाणामुखी विस्फोट	नज़्र वो प्रभाव
मानवजन्य	GHG उत्सर्जन, जमीन उपयोग परिवर्तन	मुख्य चालक
फीडबैक	बरफ-एल्बेडो, पाणीनी वराण	विस्तृतीकरण

मुख्य परिवलो:

- ग्रीनहाउस गेस सांकेतिक: गरम थवानो प्राथमिक चालक
- ऐरोसोल्स: ठंडक असर, केटलाक गरम थवाने छुपावे
- जमीन उपयोग परिवर्तन: वननाश, शहेरीकरण असरो

मेमरी ट्रीक: "NAF" - Natural, Anthropogenic, Feedback factors

प्रश्न 4(ब अथवा) [04 गुण]

क्लाइमेट चेन्ज समजावो

जवाब:

आबोहवा परिवर्तन 20मी सदीना मध्यथी मुख्यत्वे मानव प्रवृत्तिओने कारणे वैश्विक तापमान अने हवामान पेटर्नमां लांबागालाना फेरफारोनो संदर्भ आपे छे.

कोष्ठक: आबोहवा परिवर्तन सूचकांको

सूचकांक	अवलोकित फेरफारो	वलण
तापमान	1880 थी +1.1°C	वधतुं
समुद्र स्तर	1880 थी 21-24 सेमी	वधतुं
आईटिक बरफ	८२ दायकाए १३% नुकसान	घटतुं
वरसाई	प्रादेशिक विविधताओ	बदलाता पेटर्न

कारणो:

- प्राथमिक: अवशेष इंधाणोथी ग्रीनहाउस गेस उत्सर्जन
- गौण: वननाश, औद्योगिक प्रक्रियाओ, कृषि

असरो:

- भौतिक: आत्यंतिक हवामान, समुद्र स्तर वधारो, बरफ नुकसान
- जैविक: प्रजातियोनुं स्थलांतर, इकोसिस्टम विक्षेप
- मानव: खोराक सुरक्षा, पाणीना संसाधनो, आरोग्य

पुरावा:

- तापमान रेकोर्ड: वैश्विक गरम थवानो वलण
- बरफना कोर डेटा: ऐतिहासिक CO₂ स्तर
- सेटेलाइट अवलोकनो: बरफनी चादरमां फेरफार

मेमरी ट्रीक: "CHIP" - Causes, Human impacts, Indicators, Physical evidence

પ્રશ્ન 4(ક) અથવા) [07 ગુણ]

ગ્લોબલ વોર્મિંગ પર ટૂંકી નોંધ લખો.

જવાબ:

ગ્લોબલ વોર્મિંગ એ માનવ પ્રવૃત્તિઓથી વધેલી ગ્રીનહાઉસ અસરને કારણે પૃથ્વીના સરેરાશ સપાટીના તાપમાનમાં લાંબાગાળાનો વધારો છે.

કોષ્ટક: ગ્લોબલ વોર્મિંગના ઘટકો

પાસું	વિગતો	અસર
વ્યાખ્યા	વૈશ્વિક સરેરાશ તાપમાનમાં વધારો	પૂર્વ-ઔદ્યોગિક કાળથી $+1.1^{\circ}\text{C}$
પ્રાથમિક કારણ	અવશેષ ઈંધાણોથી CO_2 ઉત્સર્જન	410+ ppm વાતાવરણીય CO_2
સમયરેખા	1950 ના દાયકાથી ઝડપી	10,000 વર્ષમાં સૌથી ઝડપી ગરમ થવું
પ્રાદેશિક વિવિધતા	આર્કટિક ગરમ થવું વૈશ્વિક સરેરાશ કરતાં 2x	ધૂવીય વિસ્તૃતીકરણ

ગ્લોબલ વોર્મિંગના કારણો:

કોષ્ટક: ઉત્સર્જન સ્ત્રોતો

ક્ષેત્ર	યોગદાન	મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓ
ઉર્જા	73%	વિજળી, ગરમી, પરિવહન
કૃષિ	18%	પશુધન, ચોખાની ખેતી
ઔદ્યોગિક	5%	સિમેન્ટ, સ્ટીલ, રસાયણો
કચરો	3%	લેન્ડફિલ, ગંદા પાણી
જમીન ઉપયોગ	1%	વનનાશ, વિકાસ

પરિણામો:

- ભૌતિક અસરો: સમુદ્ર સ્તર વધારો, ગ્લેશિયર પીછેહાડ, પર્મફ્રોસ્ટ પીગળવું
- હવામાન પેટર્ન: વધુ વારંવાર ગરમીની લહેરો, બદલાયેલ વરસાદ
- ઇકોસિસ્ટમ અસરો: પ્રજાતિઓનું લુપ્ત થતું, વસવાટ નુકસાન, કોરલ બ્લીચિંગ
- માનવ અસરો: કૃષિ વિક્ષેપ, પાણીની અછત, આરોગ્ય જોખમો

ફીડબેક મિકેનિઝમ:

- બરક-એટ્બેડો ફીડબેક: ઓછું બરક $\square$ વધુ ગરમી શોષણા
- પાણીની વરણ ફીડબેક: ગરમ હવા વધુ ભેજ ધરાવે
- પર્મફ્રોસ્ટ ફીડબેક: પીગળવાથી સંગ્રહિત કાર્બન મુક્ત થાય

ઉકેલો:

- શમન: ગ્રીનહાઉસ ગેસ ઉત્સર્જન ઘટાડવું
- નવીકરણીય ઉર્જા: સૌર, પવન, હાઇડ્રોઇલેક્ટ્રિક પાવર
- ઉર્જા કાર્યક્ષમતા: ઇમારતો, પરિવહન, ઉદ્યોગ
- કાર્બન સીકવેરેશ્ન: જંગલો, માટી, તકનીકી કેપ્ચર
- નીતિ પગલાં: કાર્બન પ્રાઇસિંગ, નિયમો, પ્રોત્સાહનો

આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રતિસાદ:

- UNFCCC: આબોહવા પરિવર્તન પર ફેમવર્ક કન્વેન્શન
- ક્યોટો પ્રોટોકોલ: પ્રથમ બંધનકર્તા ઉત્સર્જન ઘટાડા કરાર
- પેરિસ એગ્રીમેન્ટ: વર્તમાન વૈશ્વિક આબોહવા સમજૂતી (2015)
- IPCC રિપોર્ટ્સ: વૈજ્ઞાનિક મૂલ્યાંકન અને માર્ગદર્શન

ભાવિ અનુમાનો:

- તાપમાન વધારો: ઉત્સર્જનના આધારે 2100 સુધીમાં $1.5-4.5^{\circ}\text{C}$
- સમુદ્ર સ્તર વધારો: 2100 સુધીમાં 0.43-2.84 મીટર
- ટિપ્પણી પોઇન્ટ્સ: આબોહવા પ્રણાલીમાં અપરિવર્તનીય ફેરફારો

મેમરી ટ્રીક: "GWC" - Global Warming Causes Consequences Feedback

પ્રશ્ન 5(અ) [03 ગુણ]

"ઇકો ટુરીઝમ" ની વિભાવના સમજાવો

જવાબ:

ઇકો-ટુરીઝમ એ કુદરતી વિસ્તારોમાં જવાબદાર મુસાફરી છે જે પર્યાવરણનું સંરક્ષણ કરે છે, સ્થાનિક લોકોના કલ્યાણને ટકાવી રાખે છે, અને અર્થઘટન અને શિક્ષણ સામેલ કરે છે.

કોષ્ટક: ઇકો-ટુરીઝમના સિદ્ધાંતો

સિદ્ધાંત	વર્ણન
સંરક્ષણ	કુદરતી વસવાટ અને વન્યજીવનનું સંરક્ષણ
સમૃદ્ધાય	સ્થાનિક સમૃદ્ધાયને આર્થિક ફાયદો
શિક્ષણ	પર્યાવરણીય જાગૃતિ અને શિક્ષણ
ટકાઉપણું	લાંબાગાળાનું પર્યાવરણ સંરક્ષણ
જવાબદારી	નકારાત્મક અસરો ઘટાડવી

- પ્રકૃતિ આધારિત: કુદરતી વાતાવરણ પર ધ્યાન
- ઓછી અસર: -ન્યૂનતમ પર્યાવરણીય વિક્ષેપ
- સાંસ્કૃતિક આદર: સ્થાનિક પરંપરાઓ અને રિવાજોનું મૂલ્ય

મેમરી ટ્રીક: "ECERS" - Environment, Community, Education, Responsibility, Sustainability

પ્રશ્ન 5(બ) [04 ગુણ]

પરંપરાગત અને બિનપરંપરાગત ઉર્જા સ્ત્રોતની સરખામણી.

જવાબ:

કોષ્ટક: પરંપરાગત વિ બિનપરંપરાગત ઉર્જા સ્ત્રોતો

પેરામીટર	પરંપરાગત	બિનપરંપરાગત
ઉદાહરણો	કોલસો, તેલ, કુદરતી ગેસ, ન્યુક્લિયર	સૌર, પવન, હાઇડ્રો, બાયોમાસ
ઉપલબ્ધતા	મર્યાદિત ભંડાર	વિપુલ અને નવીકરણીય
પર્યાવરણીય અસર	ઉચ્ચ પ્રદૂષણ, CO ₂ ઉત્સર્જન	સ્વરચ્છ, ન્યૂનતમ ઉત્સર્જન
કિંમત	શરૂઆતમાં ઓછી, વધતી કિંમતો	ઉચ્ચ પ્રારંભિક, ઘટતી કિંમતો
ટેકનોલોજી	પરિપક્વ, સ્થાપિત	વિકસતી, સુધરતી
વિશ્વસનીયતા	સતત પુરવઠો	હવામાન આધારિત
ઇન્ફાસ્ટ્રક્ચર	સુસ્થાપિત	વિકાસ જરૂરી
ક્ષય	ખત્મ થતા સંસાધનો	અખૂટ સ્ત્રોતો

ફાયદાઓ: પરંપરાગત: વિશ્વસનીય પુરવઠો, સ્થાપિત ઇન્ફાસ્ટ્રક્ચર, ઉચ્ચ ઊર્જા ધનતા બિનપરંપરાગત: ટકાઉ, સ્વરચ્છ, નોકરીઓ સર્જન, ઊર્જા સ્વતંત્રતા

પડકારો: પરંપરાગત: પર્યાવરણ નુકસાન, કિંમત અસ્થિરતા, મર્યાદિત સંસાધનો બિનપરંપરાગત: તુટક તુટક, સંગ્રહની જરૂર, પ્રારંભિક રોકાણ

મેમરી ટ્રીક: "CATERED" - Conventional Available Technology Established Reliable Environmental Depletion

પ્રશ્ન 5(ક) [07 ગુણ]

સમજાવો (1) પાણી અધિનિયમ, 1974 (2) પર્યાવરણ અધિનિયમ, 1986

જવાબ:

(1) પાણી (પ્રદૂષણ નિવારણ અને નિયંત્રણ) અધિનિયમ, 1974:

ભારતમાં પાણીના પ્રદૂષણને અટકાવવા અને નિયંત્રિત કરવા અને પાણીની સ્વરચ્છતા જાળવવા/પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે વ્યાપક કાયદો.

કોષ્ટક: પાણી અધિનિયમ 1974 - મુખ્ય જોગવાઈઓ

પાસું	વિગતો
ઉદ્દેશ્ય	પાણીના પ્રદૂષણને અટકાવવું અને નિયંત્રિત કરવું
સત્તા	કેન્દ્રીય અને રાજ્ય પ્રદૂષણ નિયંત્રણ બોર્ડ
કવરેજ	તમામ જળ સ્ત્રોતો - નદીઓ, પ્રવાહો, કૂવા, ભૂગર્ભજળ
દંડ	ઉલ્લંઘન માટે દંડ અને કેદ

મુખ્ય વિશેષતાઓ:

- પ્રદૂષણ નિયંત્રણ બોર્ડ: કેન્દ્રીય અને રાજ્ય સ્તરે સ્થાપના
- સંમાનિક મિકેનિકિયમ: ઉદ્યોગો માટે નો-ઓફિશિયલ સાટિફિકેટ
- ધોરણો: પાણીની ગુણવત્તા ધોરણો અને વહેતા પાણીની મયારાઓ
- મોનિટરિંગ: જળ સ્ત્રોતોની નિયમિત તપાસ અને નમૂના લેવું
- કટોકટીની જોગવાઈઓ: પ્રદૂષણની કટોકટીઓ સંભાળવાની સત્તા

બોર્ડની સત્તાઓ:

- આયોજન: પ્રદૂષણ નિવારણ અને નિયંત્રણ કાર્યક્રમો
- ધોરણ સેટિંગ: પાણીની ગુણવત્તા અને ડિસચાર્જ ધોરણો
- સંમાનિક આપવી: કચરો છોડવાની પરવાનગી
- મોનિટરિંગ: પાણીની ગુણવત્તા દેખરેખ
- અમલીકરણ: ઉલ્લંઘનકર્તાઓ સામે કાનૂની કાર્યવાહી

(2) પર્યાવરણ (સંરક્ષણ) અધિનિયમ, 1986:

ભારતમાં પર્યાવરણ સંરક્ષણ અને સુધારા માટે ફેમવર્ક પૂરો પાડતો છત્ર કાયદો, ભોપાલ પીસ દુર્ઘટના પછી ઘડવામાં આવ્યો.

કોષ્ટક: પર્યાવરણ અધિનિયમ 1986 - મુખ્ય જોગવાઈઓ

પાસું	વિગતો
ઉદ્દેશ્ય	વ્યાપક પર્યાવરણ સંરક્ષણ
વ્યાપ્તિ	હવા, પાણી, જમીન પ્રદૂષણ અને જોખમી પદાર્થો
સત્તા	કેન્દ્ર સરકાર અને નિયુક્ત એજન્સીઓ
દંડ	5 વર્ષ સુધીની કેદ અને/અથવા ₹1 લાખ સુધીનો દંડ

મુખ્ય વિશેષતાઓ:

- સામાન્ય સત્તાઓ: પર્યાવરણ સંરક્ષણ માટે કેન્દ્ર સરકારની સત્તા
- ધોરણો: હવા, પાણી, માટી માટે પર્યાવરણીય ગુણવત્તા ધોરણો
- અસર મૂલ્યાંકન: પ્રોજેક્ટ્સ માટે પર્યાવરણીય મંજૂરી
- જોખમી પદાર્થો: હેન્ડલિંગ અને નિકાલનું નિયમન
- જનભાગીદારી: માહિતી અને ભાગીદારીનો અધિકાર

મહત્વના નિયમો:

- EIA નોટિફિકેશન 2006: પર્યાવરણીય અસર મૂલ્યાંકન
- હેજાર્ડ્સ વેસ્ટ રૂલ્સ: વ્યવસ્થાપન અને હેન્ડલિંગ
- અવાજ પ્રદૂષણ નિયમો: આસપાસના અવાજના ધોરણો
- કોસ્ટલ રેગ્યુલેશન જોન: દરિયાકાંઠાના વિસ્તારનું સંરક્ષણ

સરખામણી:

કોષ્ટક: પાણી અધિનિયમ વિષ પર્યાવરણ અધિનિયમ

પાસું	પાણી અધિનિયમ 1974	પર્યાવરણ અધિનિયમ 1986
વ્યાપ્તિ	માત્ર પાણી પ્રદૂષણ	તમામ પર્યાવરણીય માધ્યમો
અભિગમ	ક્ષેત્રીય	વ્યાપક
અમલીકરણ	PCBs	કેન્દ્ર સરકાર
દંડ	મધ્યમ	કડક

અમલીકરણ મિકેનિકિયમ:

- મોનિટરિંગ: નિયમિત તપાસ અને અનુપાલન તપાસ
- કાનૂની કાર્યવાહી: ઉલ્લંઘનકર્તાઓની કાર્યવાહી
- બંધ કરવાના આદેશો: પ્રદૂષક એકમો બંધ કરવા
- વળતર: પર્યાવરણીય નુકસાનનું મૂલ્યાંકન

મેમરી ટ્રીક: "WEPCA" - Water Environmental Protection Comprehensive Act

પ્રશ્ન 5(અ અથવા) [03 ગુણ]

"કાર્બન કેડિટ" ખ્યાલ સમજાવો

જવાબ:

કાર્બન કેડિટ એ ઉત્સર્જન ઘટાડા અથવા કાર્બન સીકવેસ્ટ્રેશન પ્રોજેક્ટ્સ દ્વારા વાતાવરણમાંથી એક ટન CO₂ સમકક્ષ ઘટાડેલ અથવા દૂર કરેલનું પ્રતિનિધિત્વ કરતું વેપારીલાયક પ્રમાણપત્ર છે.

કોષ્ટક: કાર્બન કેડિટ મિકેનિઝમ

ઘટક	વર્ણન
એકમ	1 કેડિટ = 1 ટન CO ₂ સમકક્ષ
ઉત્પાદન	ઉત્સર્જન ઘટાડા/દૂર કરવાના પ્રોજેક્ટ્સ
વેપાર	કાર્બન બજારોમાં ખરીદી/વેચાણ
ચકાસણી	તૃતીય-પક્ષ માન્યતા જરૂરી

- CDM: ક્યોટો પ્રોટોકોલ હેઠળ કલીન ડેવલપમેન્ટ મિકેનિઝમ
- સૈચિછા બજારો: ખાનગી ક્ષેત્રની પહેલ
- અનુપાલન બજારો: નિયમનકારી જરૂરિયાતો

મેમરી ટ્રીક: "CUTV" - Credit Unit Trading Verification

પ્રશ્ન 5(બ) અથવા) [04 ગુણ]

"સોલિડ વેસ્ટ મેનેજમેન્ટ" ટૂકમાં સમજાવો

જવાબ:

ધન કચરા વ્યવસ્થાપન એ માનવ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા છોડી દેવાયેલી ધન સામગ્રીનું વ્યવસ્થિત એકત્રીકરણ, પરિવહન, પ્રક્રિયા, રિસાયક્લિંગ અને નિકાલ છે.

કોષ્ટક: ધન કચરા વ્યવસ્થાપન હાયરાર્ક્ઝી

પ્રાથમિકતા	પદ્ધતિ	વર્ણન
1મી	ઘટાડવું	કચરાનું ઉત્પાદન ઘટાડવું
2જી	પુનઃઉપયોગ	વસ્તુઓનો બહુવિધ વાર ઉપયોગ
3જી	રિસાયક્લ	કચરાને નવા ઉત્પાદનોમાં રૂપાંતરિત કરવું
4થી	પુનઃપ્રાપ્તિ	કચરામાંથી ઊર્જા પુનઃપ્રાપ્તિ
5મી	નિકાલ	સુરક્ષિત લેન્ડફિલિંગ

વ્યવસ્થાપન પ્રક્રિયા:

- એકત્રીકરણ: ધરે-ધરે પિકઅપ, સ્તોતે વિભાજન
- પરિવહન: ટ્રાન્સફર સ્ટેશન, બલ્ક ટ્રાન્સપોર્ટ
- ટ્રીટમેન્ટ: કમ્પોસ્ટિંગ, રિસાયક્લિંગ, ઇન્સિનરેશન
- નિકાલ: સેનિટરી લેન્ડફિલ, વેસ્ટ-ટુ-એનર્જી

ટેકનોલોજીઓ:

- કમ્પોસ્ટિંગ: કાર્બનિક કચરાનું વિઘટન
- ઇન્સિનરેશન: ઊર્જા પુનઃપ્રાપ્તિ સાથે ઉચ્ચ તાપમાન બર્નિંગ
- એનેરોબિક પાયન: કાર્બનિક કચરામાંથી બાયોગેસ ઉત્પાદન
- મટેરિયલ રિકવરી: સામગ્રીનું વિભાજન અને રિસાયક્લિંગ

પડકારો:

- વધતી માત્રા: વસ્તી અને વપરાશ વૃદ્ધિ
- મિશ્ર કચરો: સ્તોતે વિભાજનનો અભાવ
- ઇન્ફાસ્ટ્રક્ચર: અપૂરતી એકત્રીકરણ અને ટ્રીટમેન્ટ સુવિધાઓ
- ફાઇનાન્સિંગ: ઉચ્ચ મૂડી અને ઓપરેશનલ ખર્ચ

મેમરી ટ્રીક: "CTTD" - Collection, Transportation, Treatment, Disposal

પ્રશ્ન 5(ક) અથવા) [07 ગુણ]

"5R" ની વિભાવના સમજાવો.

જવાબ:

5R વિભાવના એ વ્યાપક કચરા વ્યવસ્થાપન હાયરાર્ક્ઝી છે જે પાંચ પરસ્પર જોડાયેલ વ્યૂહરચનાઓ દ્વારા ટકાઉ વપરાશ અને કચરા ઘટાડાને પ્રોત્સાહન આપે છે.

કોષ્ટક: 5R કચરા વ્યવસ્થાપન હાયરાર્ક્ઝી

R	વ્યૂહરચના	વ્યાખ્યા	ઉદાહરણો
1. નકારવું	બિનજરૂરી વસ્તુઓ નકારવી	કચરો બનાવતા ઉત્પાદનોથી બચવું	પ્લાસ્ટિક બેગ, ડિસ્પોઝેબલ વસ્તુઓને ના કહેવું
2. ઘટાડવું	વપરાશ ઘટાડવો	સંસાધનોનો ઓછો ઉપયોગ	માત્ર જરૂરી વસ્તુઓ ખરીદવી, ટકાઉ ઉત્પાદનો પરંદ કરવા
3. પુનઃઉપયોગ	વસ્તુઓનો બહુવિધ વાર ઉપયોગ	ઉત્પાદનનું જીવનકાળ વધારવું	કન્ટેનરનો પુનઃઉપયોગ, જૂના કપડા દાન કરવા
4. પુનર્નિર્દેશન	સર્જનાત્મક વૈકલ્પિક ઉપયોગો	કચરાને ઉપયોગી વસ્તુઓમાં રૂપાંતરિત કરવું	બોટલને પ્લાન્ટર બનાવવા, ટાયરને જૂલા બનાવવા
5. રિસાયકલ	કચરાને નવા ઉત્પાદનોમાં પ્રક્રિયા કરવી	સામગ્રી પુનઃપ્રાપ્તિ અને પુનઃપ્રક્રિયા	કાગળ, પ્લાસ્ટિક, ધાતુ રિસાયકલિંગ

વિગતવાર સમજૂતી:

1. નકારવું:

- વિભાવના: કચરા સામે પ્રથમ સંરક્ષણ રેખા
- અમલીકરણ: ઉપભોક્તાની પરંદગી અને જાગૃતિ
- અસર: સ્ત્રોતે કચરાનું ઉત્પાદન અટકાવે
- ઉદાહરણો: સિંગલ-યુઝ પ્લાસ્ટિક નકારવા, બિનજરૂરી પેકેજિંગ

2. ઘટાડવું:

- વિભાવના: સંસાધન વપરાશ અને કચરા ઉત્પાદન ઘટાડવું
- વ્યૂહરચના: કાર્યક્ષમ ઉપયોગ, ટકાઉપણાં પર ધ્યાન, શેરિંગ ઇકોનોમી
- ફાયદાઓ: ઓછું પર્યાવરણીય ફૂટપ્રિન્ટ, ખર્ચ બચત
- ઉપયોગો: ઊર્જા કાર્યક્ષમતા, પાણી સંરક્ષણ, ન્યૂનતમ પેકેજિંગ

3. પુનઃઉપયોગ:

- વિભાવના: પુનઃપ્રક્રિયા વિના ઉત્પાદનનું જીવન વધારવું
- પદ્ધતિઓ: સૌધો પુનઃઉપયોગ, સમારકામ અને જાળવણી, પુનર્વિતરણ
- ફાયદાઓ: ઊર્જા બચત, આર્થિક ફાયદાઓ, સર્જનાત્મકતા
- ઉદાહરણો: સંગ્રહ માટે કાચના જાર, ફર્નિચર પુનઃસ્થાપન

4. પુનર્નિર્દેશન:

- વિભાવના: વિવિધ કાર્યો માટે સર્જનાત્મક રૂપાંતરણ
- નવાચાર: ડિઝાઇન વિચારસરણી અને સર્જનાત્મકતા
- સમુદાયિક પાસું: મેકર સ્પેસ, DIY સંસ્કૃતિ
- પર્યાવરણીય ફાયદો: લેન્ડફિલમાંથી કચરો વાળવું

5. રિસાયકલ:

- વિભાવના: સામગ્રી પુનઃપ્રાપ્તિ અને પુનઃપ્રક્રિયા
- પ્રકારો: યાંત્રિક, રાસાયણિક, જૈવિક રિસાયકલિંગ
- ઇન્ફાસ્ટ્રક્ચર: એક્ટ્રીકરણ, સોર્ટિંગ, પ્રક્રિયા સુવિધાઓ
- બજારો: રિસાયકલ કરેલી સામગ્રી માટે અંત-ઉપયોગ ઉપયોગો

અમલીકરણ ફેમવર્ક:

કોષ્ટક: 5R અમલીકરણ સ્તરો

સ્તર	હિસ્સેદારો	કિયાઓ	પરિણામો
વ્યક્તિગત	ઉપભોક્તાઓ, પરિવારો	સભાન પરંદગીઓ, જીવનશૈલી ફેરફારો	ઘટાડેલ વ્યક્તિગત ફૂટપ્રિન્ટ
સમુદાય	પડોશીઓ, શાળાઓ	સ્થાનિક કાર્યક્રમો, જાગૃતિ અભિયાન	સમુદાયિક જોડાણ
વ્યવસાય	કંપનીઓ, ઉદ્યોગો	સકર્યુલર ઇકોનોમી, ટકાઉ ડિઝાઇન	સંસાધન કાર્યક્ષમતા
સરકાર	નીતિ ઘડવૈચાઓ, નિયમનકારો	નિયમો, પ્રોત્સાહનો, ઇન્ફાસ્ટ્રક્ચર	સિસ્ટમ-વ્યાપી ફેરફાર

5R અભિગમના ફાયદાઓ:

- પર્યાવરણીય: ઘટાડેલ પ્રદૂષણ, સંસાધન સંરક્ષણ, આબોહવા સંરક્ષણ
- આર્થિક: ખર્ચ બચત, નોકરીઓ સર્જન, નવી વ્યવસાયિક તકો
- સામાજિક: સમુદાયિક જોડાણ, શિક્ષણ, વર્તન પરિવર્તન
- સંસાધન સુરક્ષા: કુમારી સામગ્રી પર ઘટાડેલ નિર્ભરતા

પડકારો:

- ઉપલોકતા વર્તન: સ્થાપિત આદતો અને પસંદગીઓ બદલવી
- ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર: પૂરતી એકત્રીકરણ અને પ્રક્રિયા સુવિધાઓ
- અધ્યાત્મા: રિસાયકલ કરેલા ઉત્પાદનોની બજાર વ્યવહાર્યતા
- નીતિ સમર્થન: સહાયક નિયમો અને આર્થિક સાધનો

સફળતાના પરિબળો:

- શિક્ષણ: જાગૃતિ અને ક્ષમતા નિર્માણ કાર્યક્રમો
- ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર: પૂરતી કચરા વ્યવસ્થાપન પ્રણાલી
- નીતિ: સહાયક નિયમો અને આર્થિક સાધનો
- ટેકનોલોજી: કચરા પ્રક્રિયા અને ઉત્પાદન ડિઝાઇનમાં નવાચાર
- સહયોગ: બધુ-હિસ્સેદાર ભાગીદારી

સક્ર્યુલર ઇકોનોમી કનેક્શન: 5R વિભાવના સક્ર્યુલર ઇકોનોમી સિદ્ધાંતોનો પાયો બનાવે છે, જ્યાં કચરો નવા ઉત્પાદન ચક માટે ઇનપુટ બને છે, રંસાધન નિર્જરૂપણ અને પર્યાવરણીય અસર ઘટાડે છે.

માપ અને મોનિટરિંગ:

- કચરા ઘટાડાના મેટ્રિક્સ: નિકાલમાંથી વાળેલી માત્રા
- સામગ્રી પુનઃપ્રાપ્તિ દરો: રિસાયકલ/પુનઃઉપયોગ કરેલા કચરાની ટકાવારી
- પર્યાવરણીય સૂચકાંકો: કાર્બન ફૂટપ્રિન્ટ, સંસાધન વપરાશ
- આર્થિક મેટ્રિક્સ: ખર્ચ બચત, નોકરીઓ સર્જન, આવક ઉત્પાદન

વૈશ્વિક ઉદાહરણો:

- જીરો વેસ્ટ શહેરો: સાન ફાન્સિસ્કો, લાજુબ્લજાના, કામીકાત્સુ
- વિસ્તૃત ઉત્પાદક જવાબદારી: EU પેકેજિંગ નિયમો
- ડિપોઝિટ સિસ્ટમ: જર્મની, કેનાડામાં બોટલ રિટર્ન કાર્યક્રમો
- શેરિંગ ઇકોનોમી: ટૂલ લાઇબ્રેરી, કપડા સ્વેપ, રિપેર કેકે

ભાવિ દિશાઓ:

- ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ: કચરા ઘટાડા અને શેરિંગ માટે એપ્સ
- એડવાન્સ્ડ રિસાયકલિંગ: કેમિકલ રિસાયકલિંગ, AI-પાવર્ડ સોટિંગ
- બાયોપ્લાસ્ટિક્સ: પરંપરાગત પ્લાસ્ટિકના બાયોડિગ્રેડેબલ વિકલ્પો
- નીતિ ઉત્કાંતિ: સમારકામનો અધિકાર, વિસ્તૃત ઉત્પાદક જવાબદારી

મેમરી ટ્રીક: "R5-POWER" - Refuse, Reduce, Reuse, Repurpose, Recycle - Protect Our World's Environmental Resources